

V.B. FAYZIYEV

**KARTOSHKA X VIRUSINI AJRATISH,
TOZA PREPARATINI Olish, SPETSIFIK
ZARDOB TAYYORLASH VA VIRUS
DIAGNOSTIKASIDA QO‘LLASHNING
ILMIY ASOSLARI**

KBK: 42.151

UO‘K: 635.21:632.38 (575.1)

F71

Fayziyev V.B. Kartoshka X virusini ajratish, toza preparatini olish, spetsifik zardob tayyorlash va virus diagnostikasida qo‘llashning ilmiy asoslari //Monografiya. -Toshkent: “LESSON PRESS” nashriyoti, 2023. 88 bet.

Ushbu monografiyada kartoshka X virusini ajratish, toza preparatini olish, spetsifik zardob tayyorlash va diagnostikada qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashtirish ustida olib borilgan ilmiy-tadqiqot natijalari keltirilgan. Shu bilan bir qatorda KXVga tayyorlangan spetsifik zardob kartoshkaning turli nav va namunlarining virusga chidamlilik darajasini aniqlash, virusning tabiiy rezervator o‘simliklarini aniqlash kabi tadqiqotlarda samarali foydalanishning ilmiy asoslari haqidagi ma’lumotlar keltirilgan.

Ushbu monografiya fitovirusologiya, biologiya, qishloq xo‘jaligi sohasidagi bakalavr, magistr, ilmiy-tadqiqotchilar hamda o‘simliklarni himoya qilish va karantin sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Ma’sul muharrir: b.f.d., prof. A.H. Vahobov

**Taqrizchilar: b.f.f.d. S. Abdusamatov
b.f.n. A.A. Temirov**

ISBN 978-9910-05-018-3

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universitetining 2023 yil 15 noyabrdagi 17-sonli bayoni qaroriga muvofiq nashr etishga tavsiya etilgan.

© V.B. FAYZIYEV
© “LESSON PRESS” nashriyoti, 2023

Qisqartma soʻzlar:

AZ - antizardob

AG – antigen

AT - antitana

BFU - bentonit flokullasiyasi usuli

VBA - virobakterial agglyutinasiya

D – Dalton

JPMV - joʻxori pakanaligi mozaikasi virusi

HTFY - harorat taʼsirida faolligini yoʻqotish darajasi

IID - ikkiyoqlama immunodiffuziya

IFT - immunoferment tahlili

IEF – immunoelektroforez

IEM - immunoelektron mikroskopiya

IEN - izoelektrik nuqta

KXV - kartoshkaning X-virusi

KYV - kartoshkaning Y-virusi

KSV - kartoshkaning S-virusi

KMV - kartoshkaning M-virusi

KAVM - kartoshkaning aukuba mozaika virusi (PAMV)

KMTV - kartoshkaning «mop-top» virusi (PMTV)

KRV - kartoshkaning «rattl virusi» (TRV)

KSPV - kartoshkaning sariq pakanaligi virusi (PYDV)

KTDBV - kartoshka tuganagining dugsimon boʻlishi viroidi (PSTV)

KAV - kartoshkaning A-virusi

KLV - kartoshkaning L-virusi

kDa – kilodalton

LU - lateks usuli

MPR - mikropretsipitasiya reaksiyasi

MDU - Moskva davlat universiteti

m.m. - molekulyar massa

ng – nanogram

nm – nanometr

n – nazorat

NSM - nitrotsellyuloza membrana

OSD - oxirgi suyulish darajasi

ORFs - Open reading frames

PEG - polietilenglikol

PQHDV - pomidorning qoramtir halqali dogʻlanishi virusi (TBRV)

RID - radial immunodiffuziya

RIA - radioimmunologiya analizi

RdRp - RNA-dependent+RNA polymerase

RT-PCR - Reverse Transcription –PCR

SIP - International Centre of Potato

CP - Coat protein

TGAR - teskari gemoaglyutinasiya reaksiyasi

TU - tomchi usuli

TGB - Triple gene block

FB - fosfat buferi

EDTA – Etilendiamin tetraatsetat

CHUS - choʻkma usti suyuqligi

KIRISH

Bugungi kunda dunyoda qishloq xo'jaligi o'simliklarini kasallantiradigan qator fitopatogen viruslar aniqlangan bo'lib, ular yetishtirilayotgan mahsulotlarning miqdori va sifatiga salbiy ta'sir etib, katta iqtisodiy zarar etkazmoqda va bu zarar dunyo bo'yicha yiliga 60 mlrd AQSH dollarini tashkil etadi. Shuningdek, kartoshka o'simligini ham 50 ga yaqin fitopatogen viruslar kasallantiradi va virus turiga bog'liq holda hosildorlikni 10-87% gacha kamayishiga olib kelmoqda¹. Shuning uchun kartoshka o'simligini kasallantiruvchi bunday fitopatogen viruslar ustida tadqiqotlar olib borish va qarshi kurash choralarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahonda qishloq xo'jaligi o'simliklaridan kartoshka o'simligida uchraydigan - L (PLRV), -Y (PVY), - X (PVX), - S (PVS), - M (PVM), - A (PVA) kabi viruslarni ajratish, ularning keltirib chiqaradigan zararini kamaytirish hamda qarshi kurash choralarini ishlab chiqish bo'yicha keng ko'lamli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, ularning molekulyar-genetik xususiyatlarini tadqiq etish, filogenetik tahlil qilish, tozalangan preparatini olish, virus diagnostikasi uchun zardob tayyorlash, zardobdan immunoglobulinlarni ajratish, tozalash usullarini takomillashtirish, o'simliklarning ba'zi fiziologik xususiyatlariga virusning ta'siri va infeksiyaga chidamlilik genlari ekspressiyasi mexanizmlarini aniqlash hamda virusga qarshi kurash choralarini ishlab chiqishni takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Respublikamizda qishloq xo'jaligi o'simliklarini turli kasalliklar va zararkunandalardan himoya qilish borasidagi samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish, fitopatogen viruslarni aniqlash, xususiyatlarini tadqiq etish bo'yicha qator ilmiy-tadqiqotlar olib borilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida «...qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada

---

¹https://ru.qwe.wiki/wiki/Plant_virus; <https://propozitsiya.com/virusnye-bolezni-kartofelya-i-borba-s-nimi>

mustahkamlash, aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, meva-sabzavot, kartoshka va uzum ishlab chiqarish hajmlarini oshirish, ichki bozorda ularga bo'lgan narxlarning keskin oshishini oldini olish, agrar sektorning eksport salohiyatini oshirish; kasallik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy ekologik sharoitlarga moslashgan qishloq xo'jaligi ekinlarining yangi navlarini ishlab chiqarishga joriy etish»² bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Shuning uchun muhim qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligiga jiddiy zarar etkazadigan fitopatogen viruslar ustida ilmiy-tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 oktyabrdagi PF-5394-son «Qishloq xo'jaligi sohasini isloh qilishning qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 30 avgustdagi PQ-3249-son «O'simliklar karantini davlat inspeksiyasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Kartoshka viruslarini ajratish, xususiyatlarini o'rganish va identifikatsiya qilish bo'yicha qator xorijlik olimlar: M.J. Huisman (1988), S.Y. Kagiwada (2002), T. Yokota (2003), H.Vostan (2004), F. Rashid (1989), K.Tamura (2007), G.Abbas (2012), N.Ahmad (2011), B.A. Cox (2010), J.M. Cuevas (2012), B.Mandal (2012) kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

MDH davlatlari olimlari MDUda akademik I.G.Atabekov rahbarligida S.YU. Morozov (2001), O.N. Karpova (2006), R.V. Gnutova (2011) va boshqa qator olimlar tomonidan KXV tuzilishi, xususiyatlari, ekologiyasi, shtammlari, immunodiagnostikasi va molekulyar-genetik xususiyatlariga doir tadqiqotlar olib borilgan; V.I.

---

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.